

ПОТЕНЦІАЛ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Валентина Шахрай,

докторант Інституту проблем виховання АПН України (м. Київ)

У статті розкривається значущість театрального мистецтва для повноцінного соціального розвитку особистості, акцентується увага на важливості його використання у формуванні соціальної компетентності школярів.

Ключові слова: театральне мистецтво, соціальна компетентність, соціальна роль, комунікативні здібності.

Постановка проблеми. Сучасне соціальне життя характеризується дедалі більшою складністю та непередбачуваністю, зумовленими величезними суспільними та технологічними змінами, що відбуваються нині. Як зорієнтуватися в цьому багатоаспектному, багатовекторному житті та не стати маргінальною особистістю і, водночас, зреалізувати свій потенціал та досягти відчуття соціальної комфортності чи бодай належного соціального самопочуття – усе це вимагає від індивіда напруження фізичних, інтелектуальних, духовних сил або, іншими словами, майстерності жити, вміння налагоджувати доцільні взаємини із соціумом, найближчим оточенням та із світом власного "Я".

В останні десятиріччя на позначення здатності особистості адекватно діяти в суспільстві, де наростають складності та напруженість, уживається термін "соціальна компетентність". Цей термін ще не знайшов однозначного трактування в науковій літературі, але більшість дослідників у соціальній компетентності вбачають здатність та готовність індивіда повноцінно функціонувати у взаєминах із суспільством та один з одним.

Особливо гострою є проблема набуття соціальної компетентності підлітками та старшокласниками, які поступово входять у світ самостійного соціального життя з усіма його можливостями та ризиками.

Важлива роль у соціальному становленні особистості, досягненні соціальної компетентності належить театральному мистецтву як своєрідній, що використовується ще з давніх часів, соціальній технології, в основі якої – гра як універсальний спосіб соціалізації особистості. Театр за своєю природою – це певний аналог,

художній зліпок суспільства. Відомий вислів В.Шекспіра – "увесь світ – театр" навіює думку, що театр певною (звичайно, соціально-художньою) мірою моделює суспільство, а тому є засобом самопізнання і самоствердження, формою розвитку соціальної комунікативності, колективності людського буття.

Аналіз публікацій з проблеми. Зв'язок гри і соціального життя широко розкрито в працях Й.Гейзінги, який вказував, що соціальна людина – це "людина граюча", та відомого соціолога сучасності Е.Гофмана (автора теорії "соціальної драматургії", театральної моделі повсякденності). Е.Гофман розглядає всіх членів суспільства як акторів і досліджує "технологію" рольової поведінки за аналогією з виконавською майстерністю учасників театрального дійства. Він стверджує, що наше спілкування з іншими людьми є "маленькими драмами", у ході яких ми використовуємо певні способи презентації себе іншим людям. Досить цінними для виховання школярів є ідеї театру спонтанності Я.Л. Морено, що включає в себе психодраму, соціодраму, імпровізаційну гру, і спрямовані на удосконалення взаємодії індивідів із соціальним середовищем.

У сучасній педагогічній науці дедалі частіше висловлюються думки про необхідність використання театрального мистецтва як для художньо-естетичного, так і для загальнокультурного формування особистості, розвитку її комунікативних умінь та навичок. Такий підхід знайшов відображення в працях М.Дергач, О.Комаровської, М.Левченка, І.Масанділової, Н.Миропольської, Л.Масол, Л.Сєрих та ін. За кордоном театральне мистецтво вважають важливим педагогічним засобом формування громадянської позиції, культури міжнетич-

них стосунків, стійкості щодо маніпулювання свідомістю та поведінкою людей у політичній сфері тощо [7].

Унікальна здатність самодіяльного театрального мистецтва поєднувати особисті й соціальні виміри людського буття створює можливості найширшого його використання в соціально-педагогічній роботі. Ці проблеми порушуються в працях І.Звереві, Л.Зімакової, А.Капської, Р.Короткової, С.Тетерського, І.Фузейнікової, західних дослідників М.Андерсена-Уоррена, Р.Грейнджера. У них, зокрема, зазначається, що драматичне мистецтво пов'язане з осягненням істини, переборенням ілюзій і життєвим вибором. Залучення до спілкування з театром дослідники пов'язують із потребою подолати зростаюче відчуження між людьми, оскільки ця потреба, своєю чергою, активізує потребу в театрі як засобі гуманізації спілкування, стимуляції живої людської взаємодії, сприяє "скороченню" соціально-психологічної дистанції між людьми. Водночас питання потенціалу театрального мистецтва у становленні соціальної компетентності школярів висвітлене недостатньо.

Мета статті: розкрити значення театрального мистецтва в соціальному розвитку особистості; визначити основні можливості театрального мистецтва щодо формування соціальної компетентності школярів, зокрема її соціально-рольового та комунікативного аспектів; акцентувати увагу на важливості використання театрального мистецтва з профілактично-корекційною метою.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво, насамперед театральне, має досить сильний соціально-організуючий потенціал. Воно від початку свого буття, як зазначає український соціолог культури Р.Шульга, використовувалося як ефективний засіб регуляції соціальних процесів, колективних дій, індивідуальної поведінки. Ще стародавні обряди й ритуали, як прообраз театру, "виконували надзвичайно важливу соціальну функцію – згуртування членів спільноти, консолідацію їхніх зусиль на досягнення певної мети і, що чи не головне, формування відчуття приналежності до Цілого" [6, с. 343]. Величні обряди були своєрідним виявом народної філософії, а водночас і психотерапії, спрямованої на виховання гуманних почуттів, людинолюбства, потреби жити так, щоб заслужити людську повагу. Надзвичайний соціально-виховний вплив мав театр Стародавньої Греції. Він став тим "полігоном, де художньо моделювалися і випробовувалися схеми вдосконалення людини і світу" [6, с. 345].

Соціально-спрямовуючі можливості театру усвідомлюються суспільством насамперед на переломних етапах його розвитку. Наприклад, французька рево-

люція XVIII ст., запозичивши в Руссо ідею театру, що виховує, поставила завдання – "зробити театри школою моралі". Український педагог Митрусь (Д.Соловей) у 1919 р. бачив у театральній самодіяльності дітей один із засобів їхнього духовного захисту, наголошуючи, що потрібно рятувати молоді дитячі душі від того отруйного чаду життя, який панував у ті часи. Такі підходи надзвичайно актуальні для теперішнього етапу українського суспільства, що переживає духовно-моральну та соціальну кризи.

Через театральну гру дитина може зреалізувати нові моделі поведінки, перш ніж перенести їх у реальне життя, а це сприяє позитивній соціалізації. У процесі гри людина, "приміряючи" до себе ролі інших людей та реалізуючи типові для цих ролей дії і ставлення, мимохіть засвоює відповідні зразки поведінки [2, с. 153]. Театральна діяльність забезпечує спілкування, розвиває комунікативну культуру, вчить розуміти та реагувати як на партнера по грі, так і на образ, який розкривається в процесі театральної гри, розвиває здатність до ефективного діалогу. Театральна гра, сприймання театральних постановок досить суттєво розширює соціально-рольовий репертуар особистості. Відбувається кристалізація власного "Я", зокрема через постійне порівняння себе з відтворюваним образом. А "без здатності грати різні ролі й змінювати їх залежно від обставин, ми навряд чи могли б називатися людьми. І зовсім не через те, що ми не змогли б зображувати інших людей, а тому, що без цього ми не змогли б узагалі з ким-небудь спілкуватися, а якщо й зуміли б встановлювати один з одним контакт, то напевно не змогли б його підтримувати... Завдяки драматичній грі ми краще розуміємо і, в разі необхідності, змінюємо свою соціальну ідентичність" [1, с. 75–77]. Занурення дитини у світ театрального відображення соціальної взаємодії дає можливість їй укріпити, удосконалити свої позитивні особистісні якості й водночас переосмислити ті, що заважають гармонійним взаєминам з оточуючими та постаратися позбутися їх. Як зазначає І.Масанділова, у процесі театральної діяльності створюються ситуації, що дозволяють школяреві, з одного боку, усвідомити сутність драматичного образу, а з другого – неодноразово програвши роль, відокремити себе від неї або, навпаки, зміцнити ту "частину" особистості, яка цього потребує [3, с. 14].

Значний потенціал театральної самодіяльності школярів у розвитку їхньої творчості як засобу самовираження (власне трактування образу, розробка сценаріїв, написання п'єс тощо). І.Мартинюк та Н.Соболева стверджують, що в рольовій грі, а отже, і театральній, діють

ніби дві реальності – "справжня" та умовна. За рахунок переходу з однієї в іншу людина розширює простір, в якому діє її "Я", вивільняється від пут буденного, творить життя в нових його формах. І трапляється диво – умовна реальність стає дійсністю [2, с. 154].

Творчість передбачає свободу особистості, її впевненість, сміливість. Але, на жаль, сучасна людина не є достатньо вільною, а це гальмує її творчість, зокрема соціальну. Уже до 17 років індивід має комплекс м'язових затисків, які є відображенням затисків внутрішніх (психологічних, інтелектуальних). Це є результатом намагання відповідати вимогам навколишнього світу. Такі затиски помітні вже в дітей 5-річного віку. Завдання театральної діяльності – допомогти дитині повернутися до себе – до природної, справжньої, вільної. А "творча сміливість передбачає здатність відкривати нові форми, нові символи, нові патерни, на основі яких може бути створене нове суспільство" [1, с. 71].

Під час театральної гри людина вступає не тільки в удавані, а й у реальні стосунки з партнерами по грі. Створення будь-якого, навіть невеликого театального дійства, вимагає колективної праці. У процесі театральних занять виникає більша терпимість один до одного, зростає відчуття самоцінності; усвідомлення особливостей свого реагування на інших, прагнення змінити себе, формуються вольові якості, почуття відповідальності, толерантності.

Значними є можливості театральної діяльності для розвитку мовної культури особистості, без якої неможлива належна її самореалізація в соціумі. Робота під час підготовки спектаклів над сценічною мовою розширює лексичний запас людини, покращує вимову, допомагає оволодіти логікою мови та осмисленням тексту. Поряд із цим розвивається увага, дисциплінованість, витримка та інші якості, що є необхідними для гармонійної життєдіяльності в колективі.

Театральне мистецтво – один із найдієвіших гуманних способів комунікації. Завдяки залученню людей у спеціально сконструйований "світ гри", в якому міжособистісна взаємодія виявлена найбільш зримо і вбудовується в попередньо створений сценарій, драма допомагає індивідам встановити тісніший зв'язок з повсякденною реальністю, хоча спершу може здатися, що вона, навпаки, відводить їх від реальності. Процес спільного фантазування і творчості дозволяє більш точно і повно відтворити події, ніж їх багаточасове обговорення. Театру властивий реалізм особливого роду, що дозволяє твердити про високий ступінь достовірності сценічної дії. Як зазначалося в доповіді на зборах аме-

риканської Асоціації політичних наук (2003), театр, насамперед самодіяльний, є особливо цінним, тому що дозволяє індивідам сприймати та інтерпретувати світ навколо себе більш реалістично [7].

За кордоном для удосконалення, корекції взаємозв'язків особистості з соціумом широко використовується так звана драмотерапія. Закордонні фахівці стверджують, що драма, яка ґрунтується на парадоксі, одночасно є правдою й неправдою, реальністю й фантазією, передбачає поєднання протилежностей. Це робить її ідеальною формою, в якій співвідносяться такі речі та потреби людей, які взаємо виключають одна одну: потреба в саморозкритті й бажання залишитись "невидимим"; бажання бути індивідуальністю і прагнення "злитися" з натовпом; бажання відкрити свій світ іншим людям і одночасно захиститися від них; потреба в "гострих відчуттях" і небезпеці й водночас прагнення до повної безпеки; бажання отримати новий досвід і "розсунути горизонти буття", не вступаючи при цьому на нові території. Драмотерапія використовує поняття естетичної (рольової) дистанції, що означає процес ототожнення актора із своєю роллю, коли він надягає на себе "драматичну маску" і завдяки цьому поводить себе набагато сміливіше, ніж звичайно. Той факт, що виконувану актором роль не є буквальним відображенням його "Я", дає йому свободу виражати свої почуття, потреби й установки в опосередкованому вигляді. Естетична дистанція створює безпечний простір для зустрічі з іншими людьми, дає можливість створити інший, більш досконалий світ, перебуваючи в якому, індивіди можуть відчувати цілу гаму почуттів, відновлювати психічну рівновагу, переживати те, з чим вони не хотіли б зіштовхуватися в реальному житті.

Такі висновки дослідників вказують на досить широкі можливості самодіяльного театру у формуванні в школярів як соціальної компетентності, так і профілактики їхньої некомпетентності; як уведення дітей у світ духовно-моральних цінностей, так і корекцію їхньої ціннісної системи. У процесі театральної гри діти, які перебувають у розладі з навколишнім світом, знаходять можливість виразити свої справжні почуття, звільняються від нав'язаних їм ролей, створюють свої власні історії й нове – уявлюване – середовище проживання, отримують відчуття безпеки завдяки можливості сховатися за певний образ.

У сьогоденній соціально-педагогічній практиці розпочинається використання так званого соціального театру, який піднімає важливі соціальні проблеми – нар-

команії, алкоголізму, асоціальності, маргінальності, правової культури членів суспільства. Такий театр значною мірою ґрунтується на ідеях психо- та соціодрами Я.Морено. Потенціал соціального театру підсилюється, якщо він діє як живий театр, тобто коли хід вистави розвивається спонтанно, відбуваються безпосередня взаємодія акторів і глядачів, обмін між ними ролями.

І.Фузейнікова на основі дослідження лабораторії театру Інституту художньої освіти РАО відзначає такі можливості театрального мистецтва в педагогічній та соціально-адаптаційній сфері:

1. Ігрова умовна ситуація – дозволяє зберегти безпеку, є екологічним способом апробації, присвоєння через етюди й аналіз спектаклів різноманітних ролей і життєвих ситуацій, зміцнює психологічну стійкість учасників процесу.

2. Дієва спрямованість театрального мистецтва – розвиває, розширює озброєність школяра через проґравання різноманітних станів людини, що дозволяє йому адекватно сприймати поведінку людей і відображати свої думки та почуття.

3. Рольова гра (практика рольових ігор, які лежать в основі драми, дозволяють розвивати навички змінювання різних рольових позицій, що сприяє розвитку мотиваційної сфери, взаєморозуміння, толерантності).

4. Ідейна спрямованість художнього продукту театрального мистецтва (аналізуючи і продукуючи через сценічний конфлікт різноманітні життєві колізії, учасники театрального процесу вчать розрізняти духовно-моральні цінності людини, привласнюють культурно-історичні зразки поведінки, зміцнюють свої життєві позиції) [5, с.16].

Отже, театрально мистецтво має широкі можливості для соціального розвитку школярів та досягнення якісного його етапу – соціальної компетентності. Разом із тим такий потенціал вимагає умов для своєї реалізації. Насамперед, використання засобів театру в шкільній практиці має базуватися на знаннях законів дитячої гри, що відкидає вимогу вчити дітей "грати по-дорослому", бо це відразу змертвить задум, перекриє можливість творчої самореалізації дітей [4, с. 171].

Висновки. У процесі театральної діяльності формуються багатогранні взаємини школярів із соціальним середовищем. З одного боку, поглиблюється розуміння дітьми життя в соціумі, здійснюється оволодіння соціальними ролями, розширення рольового репертуару, розвиток комунікативних здібностей, що дозволяє адекватно діяти, досягаючи бажаних соціальних позицій, а з другого боку, відбувається відхід від часто не-

привітного, а то й ворожого соціуму у світ комфортної уявленої реальності, у прихисток душевної рівноваги, підтримки, встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин між членами театрального колективу, між дітьми та педагогами.

Переживаючи багато образів, ситуацій, ставлень і вчинків, дитина в театральної діяльності зміцнює своє душевне життя, яке стає більш рухливим, здатним до сприйняття змін соціальних ситуацій, до співпереживання й розуміння інших людей. У ХХІ ст. тема самотності та ізоляції людини стає однією з центральних, і театрально мистецтво може допомогти людям перебороти взаємне відчуження, оскільки має унікальну здатність поєднувати особисті й соціальні виміри людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андерсен-Уоррен М.* Драматерапія / М. Андерсен-Уоррен, Р. Грейнджер ; пер. с англ. А. И. Копьина. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

2. *Мартинюк І. О.* Люди і ролі / І. О.Мартинюк, Н. І. Соболева. – К. : Україна, 1993. – 180 с.

3. *Масандилова І. Л.* Театрально-импровизационная деятельность как средство обучения и развития подростков на уроках литературы и во внеурочное время : автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания (художественное воспитание в дошкольных учреждениях, общеобразовательной и высшей школе)" / И. Л. Масандилова. – М.: Институт художественного образования РАО, 2007. – 24 с.

4. Театр, где играют дети : учебно-методическое пособие для руководителей детских театральных коллективов / [под рук. А. Б. Никитиной]. – М.: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с.

5. *Фузейникова И. Н.* Театрально-педагогические технологии как средство социокультурной адаптации старших подростков : автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания (художественное воспитание в дошкольных учреждениях, общеобразовательной и высшей школе)" / И. Н. Фузейникова. – М.: Институт художественного образования РАО, 2007.–24 с.

6. *Шульга Р.* Соціокультурний вимір художнього життя в Україні / Р. Шульга // Культура. Суспільство. Особистість : навч. посіб. / [за ред. Л. Скокової]. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 339–361.

7. Civic Theater for Civic Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.allacademic.com/meta/p63913_index.html, вільний. – Назва з екрану.